

Românii în bătălia de la Varna (10 noiembrie 1444) după izvoare turco—islamice și europene (II)*

MIHAIL P. GUBOGLU

IZVOARELE BĂTĂLIEI DE LA VARNA

Arhivele italiene, raguzano-balcanice și indoezebi cele turcești mai puțin cercetate păstrează numeroase izvoare privind acest eveniment important. Din acestea numai o mică parte au fost publicate, fiind astfel accesibile cercetătorilor (cf. bibliografia).

O primă categorie de izvoare turcești cu caracter diplomatic o constituie mănunchiul de scrisori de biruință numite *fatih-nâme*, *zafernâme* etc., care au fost scrise potrivit obiceiului, imediat după bătălie atît de Murad al II-lea, cît și de fiul său Mehmed al II-lea. Acesta din urmă a domnit în continuare pînă la 1446, cînd, în urma răscoalei ienicerilor de la Buçuk-Tepe (Adrianopol), a fost rechemat Murad al II-lea (m. 1451) ca să-și reia sultanatul.

Conținutul acestor *fatih-nâme*-le privit în ansamblu se referă la cauzele, desfășurarea și urmările expedițiilor și mai ales ale bătăliilor. Deși aceste scrisori reflectă punctul de vedere al oficialității otomane, fiind redactate într-un stil pompos, aduc totuși lumini noi în istoria otomană. Unele cuprind informații importante despre români și Țările Române, aitele au numai informații răzlețe. În această privință amintim articolul *Von Amurath zu Amurath. Vor-und Nachspiel der schlacht bei Varna (1444)*, de Franz Babinger⁴⁴, care s-a ocupat cu izvoarele istoriei otomane îndeosebi cu cele narrative, fiind autorul unui bun repertoriu al istoriografilor otomani și al operelor lor.⁴⁵

Primul istoriograf otoman care s-a ocupat cu scrisorile de biruință (*fatih-nâme*), după bătălia de la Varna, a fost Ruksanzade A. Feridun (m. 1583)⁴⁶, fost cancelar otoman. Acesta, în cunoscuta sa colecție *Münşe'atu's Selâtin* (Corespondența sultanilor), dedicată sultanului Murad al III-lea, a inclus două din aceste scrisori: una, datînd din 1—10 octombrie 1445 (evr. Ramazan 848), a fost adresată în persană de tînărul sultan Mehmed al II-lea timuridului Şahrüh, tatăl marelui astronom Ulugh-beg din Samarkand (cf. *op. cit.*, I, ed. Istanbul, 1274 H/1858, p. 221—223). Scrisoarea are o traducere maghiară de J. Thury (1893) și una germană de J. Eleyer. A doua scrisoare de biruință a fost adresată tot de Mehmed al II-lea din Adrianopol, în persană, principelui Karamanoğlu Ibrahim bey (cf. Feridun, *op. cit.*, I, p. 233—235). Ambele au fost traduse și folosite de istoricul polon O. Halecki. O anexă la aceste două *fatih-nâme*-le o constituie o altă scrisoare de biruință adresată sultanului mamelucilor din Egipt, Melia-üz — Zahir Sayfüddin Çakmak (Bibl. Nat. Paris, mss. arab no. 4434 fol. 133 v — 138 v). Aceasta a fost tri-

* Prima parte a acestui studiu a fost publicată în „Revista Arhivelor”, vol. XLVII, an. LXII (1985), nr. 3, p. 265—278.

⁴⁴ În Revista „Oriens”, III, 2 (Leiden — 1950), p. 229—265 și în „Ausätze und Abhandlungen”, I, München, 1962, p. 128—157.

⁴⁵ Cf. Franz Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke* (abr. = GOW) von..., Leipzig — 1927, VIII+477 p. Are și o versiune turcă *Osmanlı Tarih Yazarlari ve Eserleri*. Çeviren (trad.) Prof. dr. Coşkun Üçok, *Kültür ve Turizm Bakanlığı*, Ankara — 1982, XVI + 502 p. (O prezentare completată și adăugită am dat recent pentru Anuarul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași).

⁴⁶ Cf. F. Babinger, GOW, p. 106—107, nr. 89.

misă prin amintitul Azeb-beg și cuprinde știri importante. Documentul a fost publicat ca supliment la opera lui Kasifi intitulată *Gaza-nâme-i Rum* (Cartea războiului sfânt în România (*Rumelia*))⁴⁷.

În afară de aceste trei scrisori de biruință, scrise de Mehmed al II-lea încă una a fost adresată de Murad al II-lea conducătorul campaniei și bătăliei de la Varna, lui Cihanşah din Iran (cf. Feridun, *op. cit.*, I, pol. 170—173), în care printre altele, vorbește despre *Arnabud-i 'anud*, adică „Încăpăținatul albanez“, *Eflak-ı pürknifak*, „Valahia plină de discordie“, *Ungurusuüs-i menhus*, „Ungurul purtător de nenorociri“ etc.

Un alt *fetih-nâme* în persană despre biruința de la Varna se găsește în colecția epistolară a lui Sari Abdullah efendi (m. 1661)⁴⁸ intitulată *Münşe-âl sau Düstür-ul-inşa* (Bibl. Sulemaniye, Istanbul, fond Escat Efendi, nr. 3333, f. 29 v—33 v). Din păcate, ca și la alte scrisori de biruință începutul lipsește.

Alte două scrisori de biruință se păstrează în Arhiva Topkapı din Istanbul, sub numerele E. 10728 și E. 11944, scrise tot în persană. În ambele *fatih-nâme*-le care datează din noiembrie 1444/848, sultanul Murad al II-lea, adresându-se unui suveran oriental, descrie victoria sa de la Varna.

Primul istoric turc care s-a ocupat într-un studiu de scrisorile de biruință privind bătălia de la Varna și bibliografia aferentă este Adnan Sadik Erzi, profesor la Universitatea din Ankara. Studiul său este intitulat *Türkiye kütüphanelerinden notlar ve vesikalar II. Murad'un Varna muharebesi hakkında fetih-nâme* (Note și documente din bibliotecile Turciei II. Despre scrisoarea de biruință a lui Murad al II-lea în bătălia de la Varna)⁴⁹. Studiul cuprinde: I. O încercare bibliografică despre lupta de la Varna, citind și unele lucrări românești — 1. *Izvoarele turcești*; 2. *Izvoarele mameluce* (egiptene); 3. *Izvoarele bizantino-grecești*; 4. *Izvoarele creștino-apusene*; 5. *Diverse cercetări*. II. *Scrisorile de biruință*: 1. *Scrisorile de biruință ale lui Mehmed al II-lea „Cuceritorul“*; 2. *Scrisoarea de biruință a sultanului Murad al II-lea*; III. *Descrierea -- caracteristica corespondenței epistolare münşe'ât — a lui Sari Abdullah Efendi* (Escad Efendi ktp. 3333). În ceea ce privește scrisoarea de biruință a lui Murad al II-lea privind bătălia de la Varna, pe lângă patru facsimile, executate în condiții foarte bune, se dă și textul persan integral în transcriere arabă. Deci, studiul istoricului turc A. S. Erzi cuprinde bogate informații despre bătălia de la Varna.

Tot cu această categorie de izvoare istorice s-a ocupat istoricul lingvist turc Ağah Sirri Levend, care ne-a lăsat un catalog prețios intitulat *Gâzavat-Nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavat-Nâmesi* (Cronicile — scrisorile pentru expediții și cronică de expediție a lui Mihaloğlu Ali Bey)⁵⁰ însoțit de textul *Cronicii rimate* a lui Suzi Çelebi despre Ali Bey Mihaloğlu de la Dunăre. Această operă utilă cuprinde, începând din 1444 (lupta de la Varna) și până la 1853 (războiul Crimeei), descrierea succintă a citorva sute de scrisori de biruință, cronici minore pentru expediții din care unele ne privesc direct.

Printre turcologii europeni care s-au ocupat și de scrisori de biruință *Fath-Nâme*, scrise în persană, a fost L. Fekete, *Das Fathnâme über die Schlacht bei*

⁴⁷ Cu toată documentarea sa bogată și temeinică Vasile Arvinte, în valorosul său studiu *Român, Românesc, România*, Edit. științifică și enciclopedică București — 1933, 165/—165/ p., i-au scăpat termenii Rum și Rumeli din „EI“ III (1934) și mai ales versiunea lor din *Islâm Ansiklopedisi*. Este de reținut că în Republica Turcia și astăzi termenul Romanya înseamnă România.

⁴⁸ Cf. F. Babinger, GOW, p. 206—208, nr. 176 (Sari 'Abdullah...).

⁴⁹ În revista „Belleten“, TTK, Basimevi — Ankara, XIX, 56 (1950), p. 595—647 + fasc.

⁵⁰ Edit. Türk Tarih Kurumu Basimevi — Ankara, 1956, VIII + 392 p. + 117 facs. (Recenzat elogios de prof. univ. I. H. Uzunçarşılı).

Varna (*Zur Kritik — Feridun's*)⁵¹. Autorul, luînd în discuție cele trei scrisori de biruință din colecția *Münşe'at üs-Selatin* a lui Feridun, privind bătălia de la Varna, precizează unele variante din prima ediție (Istanbul, 1848 și din a doua, 1858). Așa de pildă, în prima ediție lipsește chiar toponimul Varna. Menționează că o scrisoare de biruință a fost publicată de A. S. Erzi în facsimil (30 rînduri) din Arhiva Topkapı Istanbul E. 10728. L. Fekete îl completează cu o continuare de *Fath-nāma* din aceeași arhivă (E. 11944), dînd un facsimil mai amplu, dar tot fără traducere, după fotocopia din 1939. Amintește și de un alt document despre bătălia de la Varna aflat sub cota E. 11994 (?) (recte E. 11944).

Un alt *Fath-Nāma* datînd din 1444—1445 (848 H), prin care sultanul Murad al II-lea adresîndu-se unui suveran oriental, descrie victoria sa renumită asupra ghiaurilor — necredincioși în bătălia de la Varna, în volumul *Ein Führung in die persische Paläographie 101 Dokumente*, în ed. von G. Hazai⁵², cuprînzînd un succint rezumat, textul persan facsimilat cu traducere germană și unele observații. În textul original facsimilat al documentului apare participarea Valahiei (Eflāk), iar în traducere lipsește. Documentele publicate, referitoare și la români provin din Arhiva Topkapı din Istanbul (c. n-rele 10728 și 11944). În ceea ce privește documentul nr. 47 din volum, p. 77 și urm., provenind tot din Arhiva Topkapı (E. 9510), datînd din 818 H (1415—1416), în care se descrie expediția și victoria sultanului Mehmed I Celebi, recte Mehmed II, am stabilit că la data respectivă nu putea să aibă loc o expediție în Moldova (Kara-Boğdan). Am socotit pe bună dreptate, că este vorba, ținînd seama și de conținutul documentului, de o metateză grafică în ceea ce privește data. Adică, în loc de 818 H. trebuie să citim 881 H (1476). În ceea ce privește cuprinsul documentului, este vorba de expediția sultanului Mehmed al II-lea împotriva Moldovei lui Ștefan cel Mare și descrierea luptei de la Valea-Albă sau Războieni (26 iulie 1476) și nu de expediția lui Mehmed I Celebi la Dunăre (1415—1416)⁵³.

Un studiu atent al al documentelor *Fath-Nāma* din această arhivă conduce la constatarea că le lipsește începutul, probabil unele formule introductive și destinatarul. De asemenea, în colecția lui Feridun textele destul de ample, poate din cauza unor greșeli și imprecizii comise de scribi, n-au fost expediate deținătorilor, rămînînd în arhiva sultanilor de la fostul palat imperial Topkapı. Nu este exclus ca aceste scrisori de biruință cu începutul și sfîrșitul lipsă să fi fost numai concepte, iar originalele expediate destinatarilor.

Avînd în vedere interesul pe care-l prezintă pentru istoriografia română această categorie de izvoare istorice dăm traducerea unui fragment privind bătălia de la Varna :

...(1.º) Allah să-i nimicească și să-i prăpădească și să nu lase nici o urmă de-a lor pe fața pămîntului, i-am spintecat, (nu numai în fiecare an, dar mereu oștile biruitoare ale Islamului duc război fie împotriva îndărătnicilor arnăuți-albanezi (*Arnabud-i'ubud*), fie contra Valahiei plină de discordie (*Eflāk-i pür-niřāk*) (2) sau mulțimea drept-credincioșilor înfruntă cetele dezbinat sau luptă împotriva necredincioșilor din Istanbul⁵⁴, cei demni de disprețuit, sau se războiesc cu neamul (3) nelegiuitorilor de unguri (*üngürüs*), cu adoratorii lăcomiei și

⁵¹ În revista „Bizantino-Slavica“, XIV (Praga — 1953), p. 253—270.

⁵² Edit. Akademiai Kiadó, Budapest, 1977, p. 89—100, nr. + facs. Recenzat de noi în „Revista de istorie“ nr. 2/1981, p. 363—364.

⁵³ M. A. Mehmet presupune că data a fost o inserare ulterioară, admițînd că expediția a fost împotriva lui Mircea cel Bătrîn (1416—1417), de fapt împotriva lui Ștefan cel Mare. Nu numai cifrele inversate, ci și conținutul documentului ne arată clar.

⁵⁴ Atunci era încă Konstantiniyye — forma arabă pentru Constantinopol.

ai faptelor rele și cu dușmanii „textelor“ cele preacurate⁵⁵ și ai obștei (islamică), cu tăgăduitorii poporului profetului și adversarii cuvîntului „celui Ales“⁵⁶ (4) și uneori ei se înfruntă și Karamanzii⁵⁷ cei necredincioși și păcătoși, lipsiți de suflet și de cuvînt, care sînt cu adevărat tilharii credinței — religiei (?) Yazdan⁵⁸ și dușmanii ai norodului dreptcredincios. Și dacă cineva ar întreba despre (5) însușirile rele, acțiunile sau faptele lor reproșabile și păstrarea de către ei a datinilor păgubitoare în lume (?) Islamului, despre generarea în mijlocul oamenilor a obiceiurilor lor nelegiuite, despre aceasta ar putea povesti cavalerii Orientului și Apusului (6) și ar putea relata despre aceasta cei ce călătoresc pe cămile sau pe jos. Și mereu năzuim cu dreaptă voință și cu convingere în cuget pentru nimicirea dușmanilor credinței și apărarea de cetele de diavoli. (7). Și noi încurajăm rivna și dorința fierbinte pentru a ne dovedi față de prietenii sincerității și ajutorul Domnului lor, adevărului, care sînt stelele călăuzitoare ale drumului drept⁵⁹, nimicirea dușmanilor oamenilor celor devotați și eroi dar și perle ale nobilei rivne a mării și pasiunii. (8). Neîndoielnic, în fiecare zi confirmările divine și dovezile bunăvoinței marelui Domn (Alah să-i fie cinstire!) sînt înmulțirea fericirii noastre și călăuzele mării și puterile noastre. Și astfel importante treburi religioase și lumești (9) și scopurile pămîntești și divine se dovedesc a fi satisfăcătoare și respectate. Și în vremea domniei noastre (10), prin binecuvîntarea convingerii celei mai pure și a gîndului sau intenției celei mai sincere se înfăptuiesc noi și nenumărate cuceriri. Și roadele lor ajung la toți (oamenii) cu frica lui Dumnezeu. Iar una din multele dovezi de bunăvoință ale Domnului și semne de favoare divină a fost aceea că, la începutul (lunii) lui gemazi'ul-ahir din anul (11) 848⁶⁰, craiul unguresc⁶¹ cu blestemații de necredincioși adepții diavolului și diferite popoare și fel de fel de neamuri, Allah să le risipească unirea (12) și să le nimicească averea și hergheliile de cai, și să le slăbească puterea și tăria — s-au unit încrezători în puterea brațelor, în propriul lor ajutor și în masa armamentului, (13), bucurîndu-se de mulțimea armelor, lăudîndu-se și sprijinindu-se pe echipamentul de luptă cu o mulțime de 100 000 de bărbați⁶² îmbrăcați în zale, mugind ca o mare infuriată, mușcînd fier, gata să tragă săgeți, (14) călărind pe cai de luptă gonind dușmanul, dornici de luptă și setoși de bătălie, au trecut ca fulgerul apa Dunării și nu s-au dat în lături de la atacuri și vărsare de sînge. Ei au dus mulți nemusulmani (15) cu forța în lanțurile silniciei și în fiarele robiei. Și de stricăciunile și devastarea lor nu au putut scăpa localitățile cele mai nobile și nici așezările cele mai plăcute și deosebit de frumoase, iar pe fetele virgine și neprisănite și sîngele cel nobil și slab le-au declarat pradă liberă și gratuită. Cetățeni și familii, avere și bunuri au fost complet ruinate, (17) ogoare și seminte, urmașii

⁵⁵ Este vorba de Coran (tc. *Kuran*), cf. art. al-KOR'AN. *l'Écriture sainte des Musulmans...* în E. I. II (1927), p. 1124—1139 (Fr. Buhl). Are și o traducere românească de O. S. Isopescu (Cernăuți — 1912).

⁵⁶ Se referă la profetul lor MUHAMMED (570—632), cf. art. MUHAMMAD le fondateur de l'Islam... în E. I. III (1936), p. 685—703 (Fr. Buhl) și mai ales Mohammed Essad Bey, MAHOMET 571—632. Payot, Paris — 1956, 270 p. în 8e. (Préface de E. F. Gautier — Bibliothèque Historique).

⁵⁷ Adică principii de Caramania numiți Karamanoğlîi (V. nota 3). Yazdan — „Dieu“ (persan), ce mot procède du cercle de pensée Zoroastrien... în art. în E. I., IV (1934), p. 1225—1226 (V. F. Büchner).

⁵⁸ Aytun — verset din Coran — *Kuran*.

⁶⁰ Evail Cemâzi II 848 H = 15—24 septembrie, 1444, cînd cruciații călcașeră hotarul Imperiului otoman, înaintînd spre Vidin și Nicopol.

⁶¹ Vladislav I „Iagellon“, regele Ungariei I și al Poloniei III; 1440—1444.

⁶² Adică Ioan sau Iancu de Hunedoara (Huniyadi) al Transilvaniei.

Adicană ⁶² oî lsa due IancuHu nedoara(Huniyadi) Til HXs1(9.U1PH

⁶³ Desigur efectivul oastei aliate este exagerat, cronicile turcești o evaluează

și copiii sugari au rămas cu toții nimiciți în urma lor, iar averile și comorile ascunse, precum și proviziile celor mari și mici căzură pradă jafului. Și lucrurile de preț pe care poporul Islamului le-a adunat cu însutitul sînge al inimii (lor) (18) au fost arse cu o (singură) scînteie a furiei. Începînd de acolo (și de atunci) ei au hotărît să se consacre uciderii, atacării și nimicirii popoarelor și țărilor. Ei au făcut din sediul harului (19) și casa mării și a rangului înalt, din căminul curajului și al vitejiei și locul de refugiu al poporului ultimului profet⁶⁴, Edirne⁶⁵, fie ca să nu se sfîrșească, ca fîntînele sale să fie mereu populate și poporul să aibă parte de băuturile sale⁶⁶, ca bogățiile sale să se înmulțească — care (20) este o podoabă pentru fruntea Islamului și o bucurie a privirilor, precum și o desfătare a ochilor și un rezultat al alternării zilelor și nopților — un loc de adorație și închinăciune al călugărilor (creștini) și sanctuar al diavolilor. Și nu există o predare a sufletului fără păcat. Și (21) de asemenea alte orașe ale Islamului, care de ani de zile au fost eliberate din ghiarele stăpînilor, dezbinării și fățarniciei prin jertfă de vieți omenești și prin multe fapte curajoase și neînfricate (22) iar intenția noastră fermă (cu privire la) înlăturarea păcatului ignoranței și înlăturarea noroiului necredinței, a politeismului și a încălcării granițelor, a răzvrătirii, precum și a bazelor asupririi din acele ținuturi ale dreptcredincioșilor nu a mai admis sub nici o formă (23) vreo zăbavă sau vreo delăsare. Și nici o piedică pentru ridicarea sanctualelor și a așezămintelor de bunăstare și de necesară sănătate pentru îngrijirea grădinii Șari'at (Șeri'at)⁶⁷ pentru încurajarea (re)învierii semnelor de pace și de siguranță și pentru (24) apărarea riturilor religiei și ale credinței nu și-a mai găsit drum într-acolo așa încît acei tilhami destrăbălați ar putea să aducă distrugerea și pustiirea prin răufăcătoarea și nefericita lor năvălire și din bărbații aceluia popor respectabil care (25) și-au găsit o patrie în acel ținut și care s-au așezat pe acele meleaguri ar face din ei o țință pentru săgețile lor ce nu sînt de fier și iarba pentru paloșul (lor), pe femei le-ar fereca în lanțurile înjosirii, iar pe copii i-ar lua în robie. Verset-distih : (26). Este cu neputință ca pe veșnic tînărul Anka⁶⁸ să-l prindă în mrejele lor firele fanteziei. Cînd acea poveste ajunse la luminatele noastre urechi, tării rivnei monarhicești (27) și regescul entuziasm ne-au încurajat la dobîndirea meritelor luptei și ale războiului religios și la jefuirea bogățiilor răzvrătiților, la cucerirea țărilor și la eliberarea celor credincioși din ghiarele rebelilor și răzvrătiților (28). După aceea, ne-am concentrat speranțele cele mai înalte și dorința fierbinte de a desăvirși această lucrare însemnată și am hotărît atacul împăratesc și ne-am pus sub scutul milei providenței și sub apărarea (29) creatorului. Și implorînd bunăvoința lui Allah, atotștiutorul rege, noi am desfășurat steagurile și flamurile Islamului și cu o uriașă mulțime de oameni, o oaste măreață (30) de bătrîni experimentați și de nenumărați eroi încercați în luptă am pornit cu cea mai mare strălucire și putere atotcuprinzătoare împotriva lor. Chiar dacă (31) spaima violentă și înspăimîntătoare a pătruns puternic în inimile musulmanilor, Allah cel preaînalt și strălucit cu lumina rațiunii și a perspicacității ne-a trimis gîndul că (32) această campanie împăratească de cucerire se va termina spre înălțarea faimei puterii noastre și această fericită biruință va fi hotărîtă de flamurile triumfului nostru, și că zorile izbinzii (33) se vor aprinde de lumina

la 80 000, ceea ce se poate reduce la jumătate, chiar și mai puțin.

⁶⁴ Muhammed, cf. nota 56.

⁶⁵ Se spune și Edrene — Odriu pentru or. Adrianopol.

⁶⁶ Verset din Coran (Aytun)...

⁶⁷ Numit și Șer' — legislația musulmană, socotită de esență divină, cf. art. SHARI'A (arab), în E.I. IV (1934), p. 331—336 (Joseph Schlacht).

⁶⁸ Pasăre rară, fermecată și măiastră mai mult legendară („Grand oiseau legendaire”), în „I. A.” I (1915), p. 361/I și „I. A.” I (1950), p. 467.

victoriei, și că aurora succesului va străluci din cauza luminii victoriei noastre, și că luminile harului stăpînirii lumii vor scînteia în strălucirea fericirii noastre. În mod firesc, s-au aprins neîntîrziat văpăile inimii noastre și violența furiei noastre se întinse deodată, motivele politicii împărătești, care ne sînt innăscute, au început și ne-au făcut să ne agîtam, să ne neliniștim, iar vîrtejul răzburării noastre împărătești (35), în care ne aflăm cuprinși, s-a involburat. Am dat poruncă să se înceapă mobilizarea trupelor și să se asigure capacitatea de mișcare a oastei, să fie pregătite mașinile de război și de ucidere, să se deschidă porțile dușmăniei și ale războiului și să se îmbrace în întregime veșmintele de război, și de asemenea să se depună eforturi neprecupețite pentru intrarea în vigoare a dreptului și pentru proclamarea cuvîntului. Allah este cel înalt pentru ca ostașii să lase în urma lor, în această lume trecătoare, un bun renume și o statornică amintire (37) de onoare.

Și ei trebuie să prețuiască bunul renume mai mult decît o viață lungă și trebuie să intre în rîndul celor buni ai poporului și al nobililor națiunii, (38) căci limba timpului le va vorbi spre cinstire în aceste două versuri :

și trăi-va pe vecie faima lor.

Și că aici de vor muri, vor trăi în veci (39) și în mijlocul unei familii bune (?) își vor petrece viața. Apoi, în ziua de marți, care a fost nu numai prima zi a lunii *șabân* (848), ci și întia zi a izbînzii⁶⁹ dreptcredincioșilor, noi nu ne-am lăsat în seama puterii și tăriei noastre, ci (40) ne-am încredințat binefacerii Apărătorului divin. Și am știut că biruința și triumful sînt urmările aprobării deschizătorului de porți și al judecătorului lucrurilor — căci numai de la Allah cel puternic, cel înțelept, vine victoria, el este începutul (41) capitoului împlinirii dorințelor și dovada că succesul a început. Și noi eram încredințați că... (?)⁷⁰, triumful și biruința (42) depind de brațul voinței sale — lăudată să-i fie vederea ! Iar numărul trupelor și al armamentului nu are aici nici o importanță iar puterea și norocul (trecător) sînt legate de voința sa — atotcuprinzătoare să-i fie stăpînirea ! Și rivna și tăria (43) calului și a călărețului nu au asupra lui o influență. În continuare, după ce am supus ruga noastră și l-am chemat pe Allah cel preaslăvit, pe preainaltul rege, i-am încurajat pe mai marii oștirii și personalitățile de seamă (44), cu citatul : „și să nu fiți temători și triști căci veți fi învingători“⁷¹ și am poruncit ca toate trupele să apuce stindardele și pașosele cu încrederea în Allah, cel bun, cel milostiv, (45) să țină pregătite lăncile sclipitoare și să tragă din teacă săbiile cele întărite, setoase de sînge și răspîditoare de fulgere (46) pentru ca spre mijloc și spre latuni să se desfașoare aripa dreaptă și stîngă, lăsînd corpul de rezervă în sprijinul vestitelor trupe de rezistență ; și avangărzile, cercetașii iscoadele oștirii porniră la luptă ca crocodilii furioși, răgînd ca leopardzii și întăriți ca lei. (Unii) luptători au mers înaintea acelor nerușinați de neînchipuit, cu tot felul de arme de atac în mîinile lor dreptcredincioase și au dovedit tărie și curaj. (49). Cele două părți și cele două popoare continuau lupta și măcelul, urmînd atac după atac : mahomedanii au ajuns la convingerea că „este cu puțință a înălța Islamul și el nu poate fi invins“⁷². Eroii cei încercați care au gustat din (50) greutatea și amărăciunile soartei și care au cunoscut bunăstarea și frumusețea vieții, se năpustiră împotriva lor, profitară de ocazie și puseră mina pe săgeată și sabie încît (51) muntele icni de groaza lor, inima bolții cerești se mișcă din locul ei

⁶⁹ *șabân* 848 H. = 14 noiembrie 1444, deci trei zile mai tîrziu de victorie data redactării și expedierii scrisorii de biruință.

⁷⁰ Textul fiind puțin deteriorat este neclar pentru o lectură corectă.

⁷¹ *Verset / Aylun din Coran (K. 3:133)*

⁷² *Fatalism islamic oriental : ce fiți e scris pe frunte pus.*

și suprafața cîmpiei de culoare trandafirie își schimbă înfățișarea. Acei necredincioși demni de dispreț și ignoranți fără Allah, cînd (52) îi lăsară orgoliul din sufletele lor și inima din locul ei, (adică atunci cînd deveniseră disperați), dădură năvelă, așa încît pămîntul nu le putu răbda lupta, și soarta acestui eveniment nu se putea închipui iar soarele (53) de spaima lor se refugie la adăpostul norului. Dar cum să suporte atacul leului celui turbat ? Și vrabia, unde să aibă ea puterea ghiarelor unui șoim de vînătoare ? (54). În cele din urmă îngerii cetelor cerești făcură să răsune în lumea din adîncuri strigătul strigătul (Ajutor de la Allah și biruință apropiată)⁷³ și aduseră la urechile noastre vestea de bucurie. Uite, noi ți-am dat o victorie clară⁷⁴. (55). Cînd acei oameni de nimic își dădură seama de rîvna adepților Domnului după propria lor înfringere și nimicire și văzură oastea ajutoarelor dreptății luptînd pentru înlăturarea dezordinii și a oprîmării obștei lor, ei își întoarseră spatele spre fugă⁷⁵ și porunca lui Allah este o hotărîre definitivă. Între timp, slugile majestății au adus un crai-rege părăsit (57) care era stăpînul acelei armate necioplite și padișahul aceluia neam oropsit, cu mîinile legate și brațele rupte, în fața steagului victorios care-i alungă pe dușmani. (58). Robii Măriei sale îl uciseră îndată (sau îl făcură pradă paloșului) și își încercară armele. Și cînd sprijinitorii legalității profetului din țările cele frumoase aflară despre știrea regelui, (59) pentru ultima oară, asemenea torentului ce se varsă din munte în cîmpie și a focului care se îndreaptă în sînul pucioasei, ei dădură atac după atac. Acei nobili se năpustiră asupra acelor porci josnici (60) și le pregătiră un măcel fără zăbavă. În acea luptă mulți din ereticii păcătoși au fost trimiși înapoi în iad (61). Și pămîntul acelei țări se făcu astfel încît în acel ținut și în acele locuri animalelor sălbatice și păsărilor le-a fost de o sută de ori mai bine după această lovitură a soartei, decît celor uciși. (62). Și din acest virtej al nenorocirii și din acel suvoi copleșitor al nimicirii nici măcar unul din o sută n-a apucat ceasul din urmă și țărnul eliberării. De altfel, toți acei care au scăpat de sabia cea nerăbdătoare (și) de focul violenței (63) au fost fececați în lanțuri, cei căzuți la pămînt au fost luați în ceața umilirii și a robiei. Și în lanțuri și cătușe ei au fost tîrșiți pe pămînt și băgați de biruitori în locurile de pedeapsă. „Și retezată a fost rădăcina poporului celui nedrept, și laudat fie Allah, stăpînul lumii“⁷⁶. În cele din urmă, am obținut ca prin această binecuvîntată biruință să se stingă scînteia răutăților trufiei acelor nenorociți (65) de mișei și să se înăbușe cu desăvîrșire repetatele lor incursiuni. Și din obiceiurile rele și din umbră ale acelor ignoranți nu mai rămase nici o urmă (66). Și Allah, slăvită fie-i măreția lui ! — a orînduit, potrivit cuvintelor : „și el vă dădu moștenire pămîntul lor și casele lor și averea lor și o țară în care n-ați călcat vreodată“⁷⁷. Să fie supuși și subordonați puterii împărătești toți copiii și urmașii lor, femeile și nepoții lor, băieții și tinerii, bătrînii și bărbații maturi (67) asezările și locuințele, cetățile și moșiile. Și toate acestea pentru Allah, atotputernicul (68). De aceea, pentru toți pămîntenii este datorie și o sarcină cînd se va citi măreția relatare despre această biruință în calemurile Islamului, în fața celor prezenți (69) și se va lua cunoștință de aima acestei preaslăvite bunăvoințe și de milostenia acestui dar preapläcut ; și iecare, potrivit rîvnei sale și a posibilităților drept mulțumire pentru această bunăvoință, să facă pomeni (70) și să se arate ca un făptuitor de binefacere și bune purtări. Și datorită sfințeniei sale în fața stăpînului stăpînului, fie ca să

⁷³ Verset / Aytun din Coran (K. 3:133).

⁷⁴ Alt verset / Aytun din Coran.

⁷⁵ Verset / Aytun din Coran (K. 48:1).

⁷⁶ Citat — verset din Coran.

⁷⁷ Verset / Aytun din Coran (K. 33:27).

se întărească trăinicia reazemelor acestei puteri veșnice și ale fericirii nemuritoare. Așa să fie!"⁷⁶

Această traducere cu un facsimil are la bază două documente din Arhiva Topkapı Muzeși (E. 10728 și 11944) fotografiate, care fac parte din mănunchiul de scrisori de biruință (*Fetih-nâme*) din care câteva au fost publicate cu unele variante. Primul care le-a semnalat a fost însă fostul director al acelei valoroase arhive a sultanilor Tahsin Oz, în al său (Arșiv Kelavuzu) *Călăuza Arhivistică*, Istanbul, 1938—1940, 2 fasc.

O altă categorie de izvoare turcești contemporane pentru bătălia de la Varna au fost unele calendare otomane *Takvim-i humayun* (Calendare împărătești) scrise înainte de cucerirea Constantinopolului. Primul istoric turc care s-a ocupat cu acestea a fost Osman Turan, *Istanbul'un fethinden önce yazılmış tarihî takvimler* (Calendare istorice scrise înainte de cucerirea Istanbulului)⁷⁹.

Iată un fragment dintr-un astfel de calendar, scris pe la sfârșitul anului 1444 sau la începutul celui următor (1445), poate fi în ajunul bătăliei de la Varna, în care este vorba și de Iancu de Hunedoara: „*Vilkoğlu ve Ianku ve Üngürür çerisi gelüb Rumillerinden gayet harab idilden (nov-dec. 1443) ve Murad han Çokluk çerisiyle laihası Karsu'ya varub çok cenk ve Kılınç ve katal edilden ve kâfir çerileri gidüb Murad han Edirne (Edrene) schirine gelüb tahtında cülus edilden beru ve Durahan (Turahan)*⁸⁰ *beyi dutub Tokat-hisarına*⁸¹ *verebilden ve Karamanoğlu*⁸² *yâği olub gelüb Bey Şehri*⁸³ *ve Akşehri*⁸⁴ *ve Karahisar*⁸⁵ *ve Bolavadan*⁸⁶ *ve Ghermiyan*⁸⁷ *ve Sivrihisar*⁸⁸ *ve Beypazardan*⁸⁹ *ve bu mezkûr şehirlerin ve illerin yağma ve gâret edilden beru Murad han kâfir mülkleriyle ve Vilkoğlu ve Ianku'yle muşalahat idüb Rumilinden baz hisarlar virilere virdi ve oğlu Mu'rad han kendü yerine diküb kendü Karamanoğlu İbrahim bey üzerine varub Yenişehride*⁹⁰ *oturub Karamanşdan elci gelub masolahat idüb Murad han Beyşehiri ve Seyidşehrin*⁹¹ *ve Okluk-hisarın ve*⁹² *Akşehri Karamanin*

⁷⁶ Cf. L. Fekete, *op. cit.*, p. 89—90 + facs. și recenzie noastră în „Revista de istorie“, nr. 2, 1981, p. 363—374 (vezi și nota 52).

⁷⁹ Edit. Türk Tarih Kurumu Basimevi — Ankara, 1954, 104, p. 80.

⁸⁰ *Turhan*, beg de Rumelia, comișind unele greșeli de tactică în lupta de la Zlatița cu Iancu de Hunedoara (decembrie 1443) a fost mazălit, surghiunit și închis la Tokat (Anatolia). În expediția spre Varna a fost eliberat pentru reabilitare.

⁸¹ Fortăreața *Tokat*, oraș-cetate în Asia Mică (Capadocia septentrională), anticul Iris, cf. art. TOKAT, în „E.I.“ IV, p. 849 (J. H. Kramers).

⁸² „Principele de Karaman“, *Ibrahim beg (1423—1464)*.

⁸³ „Oraș princiar“ (al bey'ului), reședința de plasă (*Kaza*) pendinte de vilâyetul Konya (*İkonium*) în S.V. Anatoliei. Cf. „IA“, I (Istanbul — 1949/50), p. 277.

⁸⁴ „Orașul alb“ în vilaietul Konya, la S.V. Anatoliei, la poalele muntelui Sultan, orașul lui Nastratin Hogeia etc. cf. art. AKŞEHİR, în „IA“, I, 1949, p. 177, (*Besim Darkot*).

⁸⁵ „Fortăreața-Neagră“, numele citorva localități în Anatolia, la una din ele a lucrat agronomul român Ion Ionescu de la Brad etc. cf. art. KARA HIŞAR, în „E.I.“ II, 1928, p. 778—781 (J. H. Mordmann) și „IA“ fasc. Cüz 58 (sub voce).

⁸⁶ Bolvadan (?) în vecinătatea unui Akhisar...

⁸⁷ *Kermiyan* — provincie selgiucă în Anatolia centrală, cu reședința La Kütahya, anticul Cotayeyum, cf. art. GHERMIYANOGLU în „IE“, II p. 140 (J. H. Kramers) și mai ales „IA“ sub voce.

⁸⁸ „Fortăreața-ascuțită-întărită“, tîrg la 135 km de Ankara/Anatolia, cf. art. SIVIRIHISAR, în „E.I.“ IV, p. 486 (J. H. Kramers).

⁸⁹ „Tîrgul beyului“ în Anatolia, nu este exclus să fie Beyşehri.

⁹⁰ „Orașul, tîrgul nou“ în Asia-Mică...

⁹¹ „Orașul lui Seyid“ în Anatolia.

⁹² „Fortăreața pentru ierbărit, pășunat“, tîrg în Asia Mică.

*ceci hisarlarin varub sadaka ve ihsan idüb ve Karaman'oğlu çerisin ahb gidilden beru beru bir yiedir v'Allah a'lim*⁹³.

Din pasajul transliterat rezultă în ce ne privește că după campania cea mare (1443) a urmat încheierea păcii între Gheorghe Brancovici și Iancu de Hunedoara cu sultanul Murad al II-lea la Adrianopol. În rest, se referă la ostilitățile și încheierea păcii cu Karamanoğlu Ibrahim bey, menționându-se mai înainte că Murad al II-lea numise în locul lui pe fiul său, Mehmed al II-lea (iunie—august 1444). Acest calendar reflectă relațiile între Iancu de Hunedoara, Gheorghe Brancovici, Karamanoğlu Ibrahim bey și Murad al II-lea.

Pentru victoria lui Iancu de Hunedoara la Zlatița (dec. 1443) și înfrângerea armatei cruciate la Varna, cel mai important izvor contemporan este o cronică minoră anonimă intitulată: *Gazavat-i sultân Murad b. Mehmed Han* cu subtitlul: *Izladi ve Varna Savaşlari (1443—1444) üzerinde Anonim Gazavâtname* (Expedițiile sultanului Murad, fiul lui Mehmed — Cartea anonimă despre luptele de la Zlatița și Varna).

Prof. Halil Inalcik și M. Oguz⁹⁴ au publicat o ediție critică a cronicii cu titlul de mai sus, *Gazavat-i sultan Murad...*, cuprinzând text facsimilat și transliterat cu note și vocabular de H. Inalcik⁹⁵.

În partea introductivă a cronicii se arată că încă în 346 al Hegirei (1443—1443), sultanul Murad intenționa să abdice și să se retragă la Saruhan (p. 1—2) fiind înlocuit cu fiul său Mehmed.

Urmează capitolele: *Explicarea—descrierea împăratului din Istanbul* (p. 2—4), adică a lui Ioan al VIII-lea Paleologul⁹⁶, care încheiasă o alianță cu papalitatea, ungurii, polonii etc. pentru scoaterea osmanliilor din Rumelia; *Descrierea acțiunii lui Karamanoğlu* (Ibrahim bey) (p. 4—7), care, făcând cauză comună cu „ghiaurii europeni atacă Anatolia. *Explicarea unei misive* (năme) *craivului ungu-resc și explicarea acțiunii acestuia* (p. 7—11), care, pentru o alianță comună împotriva turcilor, invitase pe Despotoglu (Gheorghe Brancovici) pe Yanka (Iancu de Hunedoara), pe Eflak-oğlu, adică Vv. Valahiei (Vlad Dracul), pe bevi leși, cehi și croați. Se arată rolul jupinului (tc. Jupan)⁹⁷ lăncu în conducerea expediției și victoriile acestuia împotriva beyilor din Rumelia, Kasim pașa, Turahan beg, Balaban beg etc. *Firmanul M.S. sultanului Murad pentru ridicarea gloatelor și înaintarea sa împotriva necredincioșilor* (p. 12—15). În continuare, se descriu victoria lui Iancu și retragerea armatei otomane din Rumelia spre Sofia, sub conducerea beyilor, în frunte cu Kasim Beg, Turahan beg, Hasan beg și Isa beg. Sultanul este surprins de victoria lui Iancu asupra lui Hagi Isa și Hasan Beg pe care îi știa că sînt viteji mari; *incendierea orașului Sofia din ordinul sultanului* (p. 15—33); înaintarea lui Iancu în avangarda oastei aliate; lupta sa împotriva beyilor rumelioți și victoria totală la Morava-Niș și la Zlatița; începerea tratativelor, după cîteva înfrîngeri, pentru pace la Adria-

⁹³ Mss. turc în Bibl. Nat. Paris, apud H. Inalcik, *Fatih devri üzerine tetikıklar ve vesikalar* (Cercetări și documente privind epoca lui Mehmed II „Căceritorul“), TTK Basimevi-Ankara, 1954, p. 23.

⁹⁴ *Gazavat-i Sultan Murad...*, în rev. Univ. Ankara, Dil. Tarih-Coğra fya Fak., VII, 2, 1949, p. 481—495.

⁹⁵ Edit. „Türk Tarih Kurumu Basimevi”—Ankara, 1978, X+120 p. + 129 facs. în 8°; v. recenzia de M. Guboglu, în „Revista de istorie” tom. 32, nr. 12, 1979, p. 2390—2399.

⁹⁶ În text, Istanbul Tekvur'u — împăratul bizantin Ioannis Paleologue VIII, 1425—1428.

⁹⁷ Termenul *Jupan*, jupanlar (pl. tc.) menționat de 11 ori în această cronică (index p. 117) nu este explicat în vocabular (*Lügâtçe*) fiind o veche instituție boierească, formală de politețe, cf. Const. Giurescu, *Despre boieri*, București, 1920, p. 27—30.

nopol și trimiterea lui Balta-oğlu Süleyman⁹⁸ în solie la craiul unguresc pentru semnarea și întărirea păcii în defavoarea turcilor; descrierea celei de a doua răzvrătiri a craiului (unguresc) (p. 23—37), care, trimițând un călugăr (keşis) în solie la Karamanoğlu și încurajat de papalitate, după zece zile, încalcă pacea încheiată în palatul său cu Balta-oğlu. În ceea ce privește meșsul tratatelor turco-maghiare la Adrianopol-Sziget, acest *Gazavât-nâme...* confirmă și completează corespondența umanistului călător Cyriacu d'Ankona: După *demascarea falsului* (Düzme)⁹⁹ *pretendent* (p. 37—39), împăratul bizantin, pe lângă faptul că trimisese scrisori pretutindeni, dădu drumul în Imperiul otoman unui nou fals pretendent. Acesta, după un popas în satul Ingegiz înaintă pînă la pădurea din Deliormanul Dobrogean¹⁰⁰ spre a produce diversiune și tulburări în Imperiul otoman. Cei doi padișahi Murad al II-lea și tînărul Mehmed al II-lea au trimis împotriva numitului uzurpator Düzme pe Mahmud pașa, Şahin pașa și Koç Hüssein-oğlu beg. Düzme, fiind înfrînt, reuși să treacă la Midye¹⁰¹ și de acolo a fost în Bizanț, răspunzînd împăratului că n-a putut să reziste din lipsă de adepți, ceea ce îl puse pe gînduri pe împărat; *Răzvrătirea împăratului (bizantin)* (p. 39—41), care, trimițînd o scrisoare de instigare craiului unguresc, acesta își adună într-un loc toți banii (banlari)¹⁰² și oștenii, citindu-le și cerîndu-le sfatul. Jupînul Ianku, ridicîndu-și capul, se arată de acord cu scrisoarea împărătească zicînd: „Craiul meu, eu v-am spus (același lucru) mai înainte, dar n-ați fost de acord cu mine. Atunci v-ați speriat, v-ați întors și ați fugit. Dacă ar fi fost altfel, eu înaintam și îl distrugeam pe Osmanoğlu. Atunci dacă am fi rămas încă cinci-zece zile, cei mai mulți ar fi fost distruși și restul o rupeau la fugă și pînă azi nu rămînea nimic din Edirne-ul și Bursa lor, dar nu m-ați ascultat. Acum ce altă cale să găsim că m-am împăcat cu acest turc și am încheiat tratat de pace cu jurămînt. Apoi, îndată ce a spus „Acum este oare cu putință să călcăm tratatul? a mai adăugat, acel împărat și cu Papa de la Roma (*Rim Papa*)¹⁰³ făcînd sfat (*törvin*)¹⁰⁴ și sfaturile transformîndu-le în expediții, au adunat oaste, au trimis oameni în toate părțile și ne-au pus într-o situație dificilă. Atunci, umiliți de ghiauri, ridicîndu-se, s-au pus în mișcare. De această dată, craiul blestemat a poruncit ca jupînul Ianku și restul de necredincioși să-l urmeze. Atunci, luînd din oastea sa, ca ajutor, o mie de oșteni aceștia i-au arătat *alay*. Apoi a luat ca ajutoare încă 20 000 de oșteni, iar craiul leșesc i-a trimis din urmă 30 000 oșteni care i-au arătat *alay*. De asemenea, craiul unguresc a arătat *alay* cu 30 000 de oșteni. Și la rîndul său în urma acestuia, răutăciosul (*halis*) de Drakula (Vlad Dracul) trimițînd cu fiul său încă 20 000 de oșteni valahi (*Eflâk*)¹⁰⁵ și-au arătat *alay*. Apoi Papa de la Roma, însă-

⁹⁸ „Fiul baltagiului“ Süleyman, renegat bulgar, mare amiral la asedierea Constantinopolului (aprilie-mai 1453), pentru o manevră greșită, sultanul Mehmed al II-lea a pus să fie ciomăgit.

⁹⁹ Impostorul Orhan Çelebi, fiul emirului Suleyman (m. 1411), cf. H. Inalcik, *op. cit.*, p. 104, nota 36 b.

¹⁰⁰ Deliorman, în rom. Teleorman, „Pădurea nebună, deasă“, cf. art. DELIORMAN, în „IA“, vol., Cilt 3, fasc. 26, 1945, p. 517—518 (T. Kowalski).

¹⁰¹ *Midya* — localitate în Dobrogea și capul Midia la N. de Constanța. Tîrgul avea pe la 1930 vreo 7000 de locuitori.

¹⁰² Ban, pl. tc. *banlar*, instituția există și la români, „Bănia“.

¹⁰³ Eugeniu al IV-lea : 1431—1447.

¹⁰⁴ *Torvin*, *Turvin* nu apare în lexicografia otomană. În text are sens de adunare, consiliu, sfat poate și tîrg etc.

¹⁰⁵ Numai pentru Țara Românească, un efectiv cam exagerat, pentru toți românii (din Transilvania, Ungaria etc.) posibil.

cinînd pe unul dintre preoții săi¹⁰⁶, a trimis de asemenea 30 000 de ostași. Într-un cuvînt în puțin timp, s-au adunat în jurul craiului mai mult de 300 000 de ostași * (!). În același timp, numitul crai stringînd multe arme, tunuri și muniții a încălcat tratatul de pace încheiat cu padișahul. Pornind într-un ceas rău (regele Vladislav I) a sosit într-o zi în localitatea numită Orșova. De acolo, venind la Severin (Savarin'ya)¹⁰⁷ au trecut Dunărea (Tuna) prin șesul Vajen¹⁰⁸ unde au hotărît ca blestematul Cirin Mihail (*Szilagy Mihail*)¹⁰⁹ să fie trimis din partea craiului în regiunea numită Timok¹¹⁰. Acesta, lovind regiunea Timokului, n-a lăsat nici grîu, nici orz, nici paie, nici foi, nici oi, nici porci și nici aba de îmbrăcat. Toate au fost aduse în tabăra craiului. Raia-ua aceluia ținut, văzînd acest dezastru și neavînd putere să reziste cu toții au plecat de acolo și s-au așezat la locul numit Savarina (Severin). În schimb, raia-ua din Sarac¹¹¹, fiind martoră oculară la acest dezastru s-a supus umilă ghiaurilor. Kümülü-oğlu¹¹², fiind sangiacbey în acea regiune, umbla ca să vadă ce ar trebui să facă; într-o noapte raia-ua acelei regiuni atacîndu-l pe Kümülü-oğlu i-a furat tuiul (tuğ)¹¹³, sangiacul¹¹⁴ și i-a jefuit toate corturile sale. În schimb, și raia-lele din Sarac cu toată isprava lor, au fost jefuite mai rău de către ghiauri, aceștia nelăsîndu-le nimic. Kümülü-oğlu, încălecînd un cal, a fugit. În ziua următoare a poposit puțin pe virful unui deal, unde au venit unii dintre supușii săi, 150 de oameni, care i s-au alăturat. Fugînd de acolo Kümülü-zâde a venit în tîrgul numit Vrața (Ivrace)¹¹⁵ și l-a găsit acolo pe Feriz¹¹⁶ Begoğlu (Mehmed bey) căruia i-a explicat toată situația.

¹⁰⁶ În text *Keşiş* și pl. tc. *keşişler* — „Călugăr, călugări“, cf. *Gazavatnâme...* p. 17, 33, 72 și 73. Probabil este vorba de cardinalul Giulio Cezarini, legat papal.

* Evident, fiind din tabăra adversă, sint exagerări din partea anonimului turc.

¹⁰⁷ *Savarin-ovasi* — „Cimpia Severin“, deci Turnu Severin de azi.

¹⁰⁸ *Vajen-ovasi* — „Cimpia Văjeni, Văleni“ (?).

¹⁰⁹ Szilagy Mihály, cumnatul lui Iancu de Hunedoara.

¹¹⁰ Vale și regiune în R. S. F. Iugoslavia.

¹¹¹ *Saradj* — „Săraci“; *Sarac-eli* — regiune în Iugoslavia și sat în Timok. Cf. I. H. Uzunçarsilli, *Osmanlı tarihi* (Istoria otomană) ed. a III-a, TTK Basımevi — Ankara, 1972, p. 247, 248, 253: *Sarac bey etc. Sarac Tatarları* (p. 246, 248).

¹¹² Apud L. Chalcocondil, ed. V. Grecu, p. 184, r. 29; *Cumuli Kourmouliys, Kümülüoğlu* — general și sfetnic al lui Murad II în lupta de la Zlatița (Izladi); vezi și Akdes Nimet Kurat, *Die türkische Prosopografie bei Laonikos Chalkondyles, Hamburg* — 1933, p. 56. *Kümülüoğlu* sau *K-zâde*, „Fiul lui Kümülü/kümlü Ali pașa, după unii ar fi fost dascălul (*lala*) sultanului Mehmed I Celebi (1413—1421). Cuceritorul Bosniei (1391) era tot un Kümülüoğlu, cf. H. Inalcik; *op. cit.*, 105, n. 3b.

¹¹³ *Tui* — insignă militară care se acorda demnitarilor Porții și domnilor români, prăjină cu o coadă de cal la capăt și în virf o semilună, cf. L. Șăineanu, „IO“, II, 2, 1900, p. ... și H. Tiktin, *Dict. cit.*, III, 1912, p. 1659, II: *tuigi'u* și *tu'iu*, vezi și art. TUGH, în „E.I.“ IV, 1934, p. 863/I—II (Cl. Huart) și mai ales (TUG, în „IA“, fasc. 126. Cuz, Istanbul, 1975, p. 1—5 (Bahaeddin Ogel).

¹¹⁴ *Sandjac* (tc. Sançak), în română sangeac — „drapel, steag“ și „sangeacșerif“ — „ilustrul mangeac“, sançak-i hümayun — steag imperial etc., cf. H. Tiktin, *Dict. cit.*, III, p. 1361/II și art. SANDJAK și SANDDJAK SHARIF, în „E.I.“, IV, p. 154—156, vezi și „IA“ (sub voce). Sangeacu (tc. Sancak) era și o unitate administrativă condusă de un Sangeacbey sau bey Sangeac. De ex. Silistra era un sangeac din care făcea parte Brăila, Dobrogea, pînă la 1828 și 1877.

¹¹⁵ Oraș-tîrg în Bulgaria.

DESCRIEREA ASEDIERII CETĂȚII VIDIN (p. 41—45).

Ghiaurii abia sosiți lângă Vidin, după ce și-au întins corturile, meterezele, au asediat cetatea, dar au fost respinși spre crai. Blestematul numit Ianku văzînd acest dezastru a spus regelui : „eu, supusul craiului, cu porunca sa, pot arunca în Dunăre pietrele și pămîntul acestei cetăți“. Răufăcătorul de crai, după ce s-a gîndit puțin i-a spus : „Eu știu că tu ești în stare să faci acest lucru, dar populația cetății n-ar putea oare să ne predea această fortăreață mai ușor ? Este necesar ca să zăbovim aici cîteva zile în timp ce (p. 41) dorința noastră este ca să ajungem la Adrianopol (Edrene) mai devreme și, fără știrea lui Osmanoğlu, noi să punem stăpînire pe Adrianopol. Apoi, aceste cetăți vor fi ale noastre. Dacă noi însă vom zăbovi, Osmanoğlu poate să ne întîmpine ca o mare...“ A doua zi, ghiaurii au mers înainte, dar la pașalele din Adrianopol au ajuns știri proaste. Aceștia au ținut sfat și au arătat halul tînărului șah¹¹⁷ (Mehmed II). Acesta a poruncit ca îndată să fie chemat părintele său, altfel nu se poate, pentru ca unul dintre ei să rămîină la Edrene, care nu poate fi sigur, iar altul trebuie să plece (împotriva dușmanului). În acea oră au fost scrise scrisori și Mahmud pașa încălecinđ pe cal s-a îndreptat în acea parte. Deși suitanul nu dorea să treacă în Rumelia, totuși la rugămîntea lui Mahmud pașa strînse oaste mare și cu ajutorul lui Halil pașa a trecut prin strîmtori în Rumelia : a ajuns la Adrianopol, unde Halil pașa primind prizonierii, unii în zale, și două iscoade, aflară planul aliaților. Ghiaurii după ce luară și jefuiră Rahova și Lofcea¹¹⁸ au înaintat...

SOSIREA GHIAURILOR CEI UMILI LA NICOPOL ȘI INFRÎNGEREA LOR (p. 45—46)

Atunci însă cînd ghiaurii s-au apropiat, beiful de Nicopol, Feriz Beg-oğlu a poruncit ca îndată orice animal sau om să se ascundă (posu) să stea la pîndă, lăsînd deschise porțile cetății. Într-una din zile au sosit ghiaurii cei îngîmfați, și-au aranjat alaiurile, dar au văzut că în cetate nu este nimeni. Au crezut că locuitorii și-au părăsit fortăreața. Astfel fiind situația, au spus lui Ianku jupînul. La porunca lui Ianku, au intrat (creștinii) în cetate, așezînd înăuntru mulți ghiauri. Pe de altă parte, însă Feriz Beg-oğlu era pregătit (pentru atac). Îndată ce ghiaurii intrară în cetate, fără șovăire, Feriz Beg-oğlu a poruncit... Allah este mare, și oastea musulmană zicînd încă odată „Allah, Allah“ s-au repezit asupra ghiaurilor nepăsători, neputincioși să se apere... Într-o clipă i-au învins pe ghiaurii cei umili. Gazii viteji, ieșind din cetate, au capturat steagurile cu cruci negre ale blestemăților, aruncîndu-i pe unii dintre necredincioși de pe turnurile și crenelurile cetății, au tras cu tunurile și puștile așa încît, ghiaurii cei josnici n-au știut peste ce au nimerit, neputînd să se ajute unul pe altul. Răufăcătorul crai a grăit : Treaba acestei cetăți era ușoară, dar dorința mea era Adrianopolul. Hai să mergem să stăpînim Adrianopolul, după aceea vom trimite oameni la aceste cetăți. Părăsind și minînd totul în cale, cruciații caută să înainteze. Feriz Beg-oğlu însă a trimis la Adrianopol steagurile negre și

¹¹⁶ Feriz ar putea deriva din Fritz (german), în Cronicile turcești apare Firuz bey, feudatar la Vidin care a întreprins prima incursiune în Țara Românească (1390—1391) și a căzut în bătălia de la Ankara (1402). Firuzbey'oğlu era acest Mehmed, bey de Nicopol (1444).

¹¹⁷ *Şah* — *şeh* titlatură folosită și pentru sultanii sau padișahii otomani, în formă persană.

¹¹⁸ Orașe, tîrguri în Bulgaria, Rahova pe Dunăre și Lovocea (Lovec) mai spre sud, dar în apropiere.

¹¹⁹ *Caimacam* (la turci), „locuitorul marelui vizir „Kaymakam pașa“ (la români), locuitor de domn etc., cf. L. Șăineanu, „IO“, II, 1, p.77—79.

atîtea tigve și cițiva ghiaurii vii. Și caimacamul (*Ka' immekâm*)¹²⁰ văzînd acestea, a făcut arz fiului de șah (*Sahzade'ye*)¹²⁰ care în cea zi a făcut multe rugăminți lui Feriz Beg-oğlu (p. 45). Caimacam pașa însă, adreșînd o scrisoare amicală lui Feriz Beg-oğlu și zicîndu-i: fiule să fii onorat și binefacerea padișahului să-ți fie halal“, îi cere să-i semnaleze în ce parte vor pleca necredincioșii, ca să fie barate trecătorile spre Adrianopol și Istanbul...

ASEDIEREA CETĂȚII TÎRNOVO¹²¹

Lăsînd baltă situația de la Nicopole, cruciații înaintînd spre sud, craiul a trimis două alaiuri ca să supună fortăreața Tirnova unui asediu puternic. Dar în urmă au fost mereu hărțuiți și induși în eroare de o parte din oastea lui Feriz Beg-oğlu Mehmed beg. În fața apărării dîrze a garnizoanei musulmane, asediații s-au retras spre oastea regală. Jupînul Ianku, cînd i-a întreat pe aceștia despre situație, acei blestemați i-au explicat nenorocirea abătută asupra lor. Atunci cînd craiul a aflat acest hal, supărîndu-se foarte tare, a întreat mirat ce s-a întimplat că s-au împrăștiat, lăsînt turcului atîtea avuții și hrană. Feriz Beg-oğlu însă încercînd iarăși tigvele ghiaurilor în harabale le-a expediat la Adrianopol, arătînd situația (ceea ce mulțumi pe tînărul sultan și pe pașale).

ACȚIUNEA ÎMPĂRĂTEASCĂ A SULTANULUI MURAD DIN ANATOLIA ÎN ACEASTĂ PARTE A RUMELIEI (p. 47—52)

Într-o zi, Halil pașa¹²² a plecat cu oastea rumeliotă într-un loc numit Ingeghiz¹²³ de unde a scris padișahului să vină îndată cu oastea. În vederea trecerii sultanului peste strîmtori, Halil pașa dădu sfaturi tînărului Saruca cum trebuie să procedeze dacă împăratul și ceilalți vor încerca cu vase să le împiedice trecerea. Halil pașa, întărînd ambele țărături ale Bosforului (*Bogaz*), a îndus în eroare pe ceilalți, în frunte cu împăratul. Sub supravegherea baș-tunului Sarica, Murad II a reușit să treacă cu toată oastea și să înainteze spre Adrianopol. Feriz Beg-oğlu a fost înștiințat de aceasta și a comunicat între timp că ghiaurii înaintează din Kossova¹²⁴ direct spre Sumla. Spre a împiedica înaintarea lor spre Adrianopol a cerut sultanului ca trecătorile să fie întărite cu grijă. A doua zi Isabeg a fost însărcinat să vegheze împrejurimile fortăreței Iampol (tc. *Yanbolu*)...

(*Vu urma*)

R É S U M É

Pour Mihail Guboglu, la bataille que les croisés et les armées ottomanes se livrèrent le 10 novembre 1444 à Varna représente l'événement le plus important de la première moitié du XV-ème siècle.

A l'aide des sources européennes et ottomanes, l'auteur souligne le rôle remarquable joué par Iancu de Hunedoara et les princes régnants de la Valachie dans l'effort d'entraver l'offensive ottomane, dans les Balcons et sur les territoires

¹²⁰ Tînărul sultan Mehmed al II-lea, întronat de 2—3 luni (1444).

¹²¹ În text, transliterat, *Tirnovi*, dar i final se poate citi și a, deci Tirnova sau *Tirnova* — vechea capitală bulgară.

¹²² Djandarli (tc. *Candali* Halil Pașa, fiul lui Ibrahim pașa, mare vizir, 1437/38—1453 iunie, fiind bătuit de legături tainice cu bizantinii a fost decapitat de Mehmed II, cf. I. H. Uzunçarșili, în *Candarli vezir ailesi* (Familia vizirilor din Djandar), TTK. Basimevi, Ankara, 1974, p. 126.

¹²³ *Incegüz* (tc.), localitate în apropiere de Istanbul, loc de bătălie între Musa Celebi și Mehmed I Celebi (1413).

¹²⁴ *Kossovopolje*, „Cîmpia mierlei“, oraș în Macedonia (RSF Iugoslavia), locul bătăliei între turci și sîrbi (15 iunie 1389), unde a fost asasinat Murad I de Miloș Kobilici/Obilici. Cf. art. KOSOWA, în „E.I.“, II, 1927, p. 1143—1144 (Cl. Huart) și mai ales „I.A.“ 64, Güz/1968.

roumains pendant la période qui précéda la bataille de Varna. D'après les mêmes sources, on peut se rendre compte des préparatifs faits par les croisés, de la mobilisation des armées, comment fut organisée la marche vers Varna ainsi que de l'affrontement des forces réelles pendant les 8—9 heures du 10 novembre.

En relevant la place des Roumains au milieu de ce combat, l'auteur montre que son dénouement tragique a ébranlé l'Europe Orientale et Centrale, a influencé la situation de l'Europe Occidentale et a créé les prémisses de la conquête de Constantinople.

PRÉCIS

Mihail Guboglu considers the battle of Varna (10 November 1444) between crusaders and Ottomans as the most important historical and military event in the first half of the 15th century.

Using European and Ottoman sources, the author underlines the main part played by Iancu of Hunedoara and the Wallachian hospodars in stopping the Ottoman offensive in the Balkans and on the Romanian territories prior to the battle of Varna. The same sources tell us about crusaders preparation, armies mobilization, organization of the march towards Varna and the contest on 10 November that lasted 8—9 hours.

By pointing out the Romanians place in the battle, the author is showing that the tragic issue of it shook the East and Mid Europe, influenced the West Europe condition and engendered the premise of Constantinople's conquest.

Războiul undelor. Aspecte ale radio-propagandei britanice în România (1944)

MIHAI RETEGAN

„Aici Londra...”

Apelul, recepționat cu nerăbdare amestecată cu teamă pe întreaga întindere a Europei ocupate de naziști, era rostit de mai multe ori și în mai multe limbi în fiecare oră din cele 24 ale unei zile. Buletinele de știri, a căror audiență te putea costa viața, erau ascultate cu înfrigurare de milioane de oameni. Dar puțini erau accia ce cunoșteau mecanismul care pune în funcțiune uriașa mașină materializată în doar câteva pagini citite în cursul unei emisiuni de numai 15 minute. Secretul a putut fi cunoscut, dar nu în întregime, în ultimii ani. Mai întâi prin finalizările unor istorici, dintre care unii au fost implicați în ceea ce chiar ei au denumit „propaganda albă sau neagră” radio-difuzată. Dintre aceștia, Elisabeth Barker și Michael Balfour care, la colochiul *Propaganda în al doilea război mondial. Metode, obiective, rezultate* (București, 1980), au prezentat interesante referate legate de această problematică. Apoi, prescriindu-se termenul de interzicere a studierii unor arhive, au putut fi scoase la lumină o serie de elemente semnificative care întregesc, pun într-o altă lumină sau, pur și simplu, sub semnul întrebării faptele sau teze cunoscute deja și asupra cărora publicul avea o anumită părere.

Istoria celei de a doua conflagrații mondiale consemnează și o serie de confruntări circumscrise altor teatre de acțiune decât acelea ale încleștării directe pe uscat, în aer sau pe mare. Mult mai puțin singeroase, dar la fel de dure, căci și ele vizau obținerea victoriei, aceste confruntări, care se derulau fie pe calea undelor, fie prin intermediul publicațiilor, urmăreau a face pe inamic să creadă ceea ce partea inițiatoare dorea. Totul a fost aruncat în această luptă.